

ФИЛОСОФИЯ ИЛИМДЕРИ**ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ****PHILOSOPHICAL SCIENCES***Акматалиев А.Т.***АЗЫРКЫ СОЦИУМДУН МЕЙКИНДИГИНДЕГИ
МОРАЛДЫК-АДЕП-АХЛАКТЫК БААЛУУЛУКТАР***Акматалиев А.Т.***МОРАЛЬНО-ПРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ
В ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОГО СОЦИУМА***A. Akmataliyev***MORAL VALUES IN THE SPACE OF MODERN SOCIETY**

УДК: 930.1 (575.2) (04)

Изилдөөнүн предмети – моралдык адеп-ахлактык баалуулуктар саналат. Изилдөөнүн максаты – азыркы социумдун мейкиндигиндеги моралдык адеп-ахлактык баалуулуктар маселесин изилдөө. Изилдөөнүн ыкмалары: изилдөө процессинде системалуу, тарыхый жана башка методдор колдонулган. Алынган жыйынтыктар: макаланын автору изилдөөнүн жүрүшүндө көрсөткөндөй, моралдык адеп-ахлактык баалуулуктар жогорку баалуулуктар категориясына кирет, адамды жамандык менен жамандыктын, чындык менен жалгандын, зулумдук менен ырайымдуулуктун, душмандык менен тынчтыктын ортосунда, адамгерчиликтыктын пайдасына туура тандоого үндөйт. Алынган натыйжалардын илимий баалуулугу моралдык адеп-ахлактуулук баалуулуктардын заманбап социумдун алкагында каралышында жатат. Алынган натыйжалардын практикалык мааниси азыркы илим менен техниканын өнүгүп жаткан мезгилинде аталган маселелер бири-бирин толуктап турушунда турат. Аталган тема боюнча изилдөөнүн келечеги туурасындагы сунуштамалар: кийинки илимий изилдөөлөрдө морал менен адеп-ахлактуулуктун байланышы туурасындагы маселелерди кыйла тереңирээк изилдөө.

Негизги сөздөр: морал, адеп-ахлактуулук, адамзат, коом, эл, маданият, этнос, цивилизация, руханий болмуш.

Предметом исследования являются морально-этические ценности. Целью исследования является изучение вопроса о морально-этических ценностях в пространстве современного общества. Методы исследования: в процессе исследования использовались систематические, исторические и другие методы. Полученные результаты: как показал автор статьи в ходе исследования, морально-этические ценности относятся к категории высоких ценностей, они побуждают человека сделать правильный выбор между злом и злом, правдой и ложью, жестокостью и милосердием, враждой и миром, в пользу человечества. Научная ценность полученных результатов заключается в рассмотрении нравственных ценностей в рамках современного общества. Практическая значимость полученных результатов заключается в том, что указанные вопросы дополняют друг друга в период развития современной науки и техники. Рекомендации о перспективах исследований по данной теме: в следующем научном исследовании следует более глубоко изучить вопросы, связанные с связью морали и нравственности.

Ключевые слова: мораль, мораль, человечество, общество, народ, культура, этнос, цивилизация, духовное существо.

The subject of the research is moral and ethical values. The aim of the study is to study the issue of moral and ethical values in the space of modern society. Research methods: systematic, historical and other methods were used in the research process. The results obtained: as the author of the article showed during the study, moral and ethical values belong to the category of high values, they encourage a person to make the right choice between evil and evil, truth and lies, cruelty and mercy, enmity and peace, in favor of humanity. The scientific value of the results obtained lies in the consideration of moral values within the framework of modern society. The practical significance of the results obtained lies in the fact that these issues complement each other in the period of development of modern science and technology. Recommendations on the prospects for research on this topic: in the next scientific study, issues related to the relationship between morality and morality should be studied in more depth.

Key words: morality, morality, humanity, society, people, culture, ethnicity, civilization, spiritual being.

Азыркы учурда өнүккөн дүйнөлүк мейкиндиктеги ааламдашуудан улам келип чыккан кризистик кырдаал коомдогу экономикалык эле эмес, социалдык карама-каршылыктарды да тереңдетет. Бүгүнкү күнү бул карама-каршылыктар цивилизациялык алдыга жылуу, адамзат цивилизациясынын жашоосундагы гармониянын бузулуусу, жашоо-турмуштун бардык чөйрөлөрүндөгү карама-каршылыктардын пайда болуусу туурасында кабар берип турат. Мындай бир суроо туулат: эмне үчүн карама-каршылыктар социумда дисбалансты жаратат? Карам-каршылык адегенде адамдын социалдык жана руханий болмушунун ар кыл объекттеринин окшоштугун белгилеп, элестөөлөрдө, түшүнүктөрдө ж.б. баш-аламандык менен адашууларды жаратат.

Аталган кризистик кырдаал ар бир адамдын болмушунда адамдар ортосундагы моралдык-этикалык карама-каршылыктардан баштап, мамлекеттер ортосундагы согуштар менен аяктап өз ордун табат. Абдан маанилүү багыттардын аралашуусу менен алдыга умтулуп өзгөрүп турган дүйнө адамды өзүн жоготуучулука алып келери мыйзам ченемдүү нерсе. Мындай

дүйнө адамга чакырык таштайт, ал анын бул дүйнөдөгү туура моралдык, адеп-ахлактык багыт алуу, чечимдерди кабыл алуу жөндөмдүүлүгүн башынан кечирүүсүндө турат.

Адамзат маданиятынын баалуулуктары менен таанышуу аркылуу гана адам болуп калаарына эч ким шектенбейт. Бул адамдын нерселер жана процесстер дүйнөсүндө гана пайда болбоосу менен түшүндүрүлөт. Ал бар, биринчи кезекте, баалуулуктар дүйнөсүндө жана ушул баалуулуктар, маанилер дүйнөсү тарабынан жаралган. Баалуулуктар максаттарды коюп, адамдын жашоосу, бул жашоо максаттары менен баалуулук жалпы адамзаттык маданияттын калыптануусу, өткөрөрүлүп берүүсү камсыздалат. Аксиология баалуулуктар жөнүндөгү илим катары азыркы адамдын билимин өнүктүрүү үчүн фундаменталдык негиздери түздү. «Моралдык-адеп-ахлактык баалуулук» категория катары аныктоочу адам өлчөй турган белгинин ролун аткарып, адамдын өзүн уникалдуу катары өнүктүрүүгө болгон баалуулук мамилесинин маңызы, жеке инсандык жана заманбап социалдык көйгөйлөрдү түшүнүү катары кызмат кылат.

«Моралдык баалуулуктар адеп-ахлактуулуктун көрүнүштөрүнүн бири болуп саналган коомдук мамилелер. Баалуулуктар, биринчиден, адеп-ахлактык, инсандын (адамдардын тобунун, коллективдин) мааниси, кадыр-баркы жана анын аракеттери же мамлекеттик мекемелердин моралдык мүнөздөмөлөрү маанини билдирет; экинчиден, адеп-ахлактык аң-сезимдин чөйрөсүнө тиешелүү баалуу идеяларды адеп-ахлак нормалары, принциптери, идеалдары, жакшылык менен жамандык, адилеттүүлүк, бакыт түшүнүгү» [1, 388-б.] - деп «этика сөздүгүнөн» окуйбуз.

Ошентип, моралдык адеп-ахлактык баалуулуктар жогорку баалуулуктар категориясына кирет, адамды жамандык менен жамандыктын, чындык менен жалгандын, зулумдук менен ырайымдуулуктун, душмандык менен тынчтыктын ортосунда, адамкерчиликтин пайдасына туура тандоого үндөйт. Бирок мындай туура (моралдык) тандоону жасоо кээде кандай кыйын! Мындай жөнөкөй жана жакшынын артында эмне турары, бизге “туура моралдык тандоо” түшүнүгү тааныш? Ар бирибиз бул суроого жооп табабыз. Жооптун бирден-бир варианты катары болушу төмөнкүлөр болушу мүмкүн: “Моралдык тандоону жүзөгө ашыруу – бул моралды тандоо, адепсиздикти баш аламандык, ыдыратуу катары жеңүү» [2, 163-б.].

Албетте, моралдык баалуулуктар маданият аркылуу иштелип чыгып адам тарабынан органикалык кабыл алынышы жана аларга жекече дайындалышы мүмкүн болуп: интеллектуалдык, эмоционалдык, сезимдик жактан кабыл алынат. Демек, моралдык баалуулуктар дүйнөсүндөгү адамдын болмушу – бул анын дүйнө жана бөлүкчө катары өзү менен руханий байланыш процесси. Чындыгында адамдын бүт өмү-

рү тынымсыз күрөш, курчап турган дүйнөнүн кубулуштары, бул кээ бир күчтөрдү башкалардын жеңиши. Ошол эле баалуулуктарга тиешелүү: кээ бир баалуулуктар, убакыттын өтүшү менен актуалдуулугун жоготуп, экинчи планга чегинет; башкалар, тескерисинче, алар актуалдуу мааниге ээ болуп, эң чоң статуска ээ болушуп азыркы дүйнөдө үстөмдүк кылууда. Бирок аталган түбөлүктүү карама-каршы туруу менен Жер бетинде жашоо уланып, адам өнүгүп, эволюцияланат.

Адамдардын бири-бири менен болгон мамилеси, сезимдерин, маалымат, тажрыйба алмашуусу – бул дүйнөдөгү кездешүүлөр, андыктан адамдар дүйнөсү – бул аларды өткөрүп берүүнүн маанилеринин жана ыкмаларынын дүйнөсү. Моралдык, адеп-ахлактык баалуулуктар баалуулуктарды маани-маңыздык түшүнүү жана кабыл алуу этикалык адамга, б.а. өзүнө жалпы адамзаттык моралдын мурастарын синирип алган адамга жеткиликтүү болот. Моралдык баалуулуктар адамдын аң-сезиминде өзгөчө иерархиялык тепкичти, баалуулуктардын “пирамидасын” калыптандырып, алар ой бүтүмдүк баалуулуктар (ынандыруу баалуулуктары) жана практикалык, белгилүү бир иш-аракетте, кылыкта (жүрүм-турум баалуулуктарында) чагылдырылган. Бул баалуулуктардын көп түрдүүлүгү адам өмүрүнүн сезимталдык, эмоционалдык толуктугун, анын жашоосунун толуктугун туюну жаратып, адамдын турмуштук баалуулуктарды түзүүгө жана өнүктүрүүгө болгон катышуусун ыктымалдуу кылат. Бирок адамдын жакшылыкка умтулуусу, нормаларды орнотуу ылайыктуу практикалык иш-аракеттери, жоруктары жок адамдык адеп-ахлак - деген гана каалоо, негизсиз ниет бойдон калууда.

Демек, адамзат моралынын болмушу, адеп-ахлактуулугу, алардын детерминация механизмдери маселелерин изилдөө адамдын манызын баалуулуктардын жаратуучусу эле эмес, алардын кыйратуучусу катары да ачып берүүнү алып салбайт. Аны биз өзгөчө бүгүнкү күндүн кырдаалында байкай алабыз. Качан моралдык-адеп-ахлактык баалуулуктар кыйроого учураганда аталган баалуулук ким тарабынан кыйроого учураган деген суроону беребиз? Бул риторикалык суроо: моралдык-этикалык баалуулуктар качан биз бири-бирибизге карата адеп-ахлактуулуктун алтын эрежелери туурасында унутуп калган мезгилде ар бирибизде унутулат.

Азыркы социумдун кризистүүлүгү адамзат ишмердүүлүгүнүн рационалдык башталышынын күчөтүлүшү менен мүнөздөлүп, адамдын руханий жашоосунун жакырлануусу менен коштолот. Рационалдык башталыш биздин жашообуздагы керектөөчүлүк сыяктуу адеп-ахлаксыздык көрүнүштүн тездөөсүнө алып келет. Бүгүнкү күнү биз бир жолку предметтердин, карым-катнаштардын дүйнөсүндө жашап жатабыз, аларга бизди эч нерсеге милдеттендирбейт: кол-

дондун, үйдөн, эс тутумдан, ойлондон ыргытып таштадык. Албетте, сүйүүнүн, достуктун, милдеттин адеп-ахлактык баалуулуктары туурасында мындай кырдаалда кеп кылуу ылайыксыз. Азыркы кездеги социумдун моралдык кризис кырдаалы – бул болгону толугу менен орноп калган социалдык өзгөрүүлөр эмес, өзгөрүүлөргө дуушар болгон кырдаал. Жогоруда айтылгандардын аргументи катары төмөнкүнү айтсак болот: адамды өздүк референциясына жана аны менен коштолгон рефлексивдүүлүгүнө карабастан толугу менен белгилөөгө мүмкүн эмес. Ал тургай адамдын рационалдык башталышы ой жүгүртүүчү жандык катары жогоруну көздөй бет алат, адамзат болмушу өзүн адамзаттык катары аныктоону улантат. Тен укуктуулук, сүйүү, достук, жакшы көрүү адамдын жолун жолдоочусу катары биздин жашоону адамзаттуулук менен толуктап турат. Адамдардын дүйнөсүнү базалык баалуулуктары: ишеним, үмүт, сүйүү, мекенчилдик, эркиндик, лидерлик өзүнө адамдын өз алдынчалыгынын конституциялануусунун феномендерин камтып, азыркы мезгил менен танууланган тоталдык унификацияга каршы турат.

Жогоруда белгиленгендей, адеп-ахлактык баалуулуктардын көйгөйү болуп биз үчүн гана эмес, XXI кылымда жашаган адамдар үчүн да актуалдуу болгон бардык маданий-тарыхый доорлордо заманбап жана актуалдуу адамзат көптөгөн илимпоздордун изилдөө объектиси болгон. Мисалга, бул маселе немис классикалык философиясынын негиздөөчүсү Иммануил Канттын эмгектеринде терең иштелип чыккан. Ал адамдын маңызын эки принциптин жыйындысы катары караганы белгилүү: табигый (ырайымсыздык жана жамандык дүйнөсү) жана руханий (маданият, адеп-ахлак дүйнөсү). Философ белгилегендей, анын маданий маңызын жаратуучу адамды күнүмдүктөн жогору койгон күч болуп адеп-ахлактуулук эсептелет.

Канттын пикири боюнча, адеп-ахлактык жүрүм-турумдарды өзүнө жана башка адамдарга бирдей сый мамиле кылган акыл-эстүү, эркин адам гана жүзөгө ашырууга жөндөмдүү: “өзүнүн алдындагы милдет башкалардын алдында да бирдей, алар бири-бирине өзүлөрүнүн адеп-ахлактык сапаттары менен таасир берүүсү башкалардан обочолонбойт; бул нерсени жүзөгө ашыруунун өзү жакшылык кылуу милдети” [3, 417-б.]. Башкача айтканда, Канттын пикиринде адамдын жүрүм-туруму качан ал милдет менен милдеттендирилген учурда гана моралдык болуп эсептелет.

И.Кант тарабынан моралдын, адеп-ахлактык мыйзамдын өз алдынчалуулук идеясы бекитилет, анын окуусу боюнча, башка кандайдыр-бир мыйзамдардан чыкпайт: адеп-ахлактык мыйзамдардын башталышы болуп адамдын өзү эсептелет. Ойчулдун пикири боюнча, морал – эркин, ал морал туурасындагы илим менен түзүлбөйт, адамдын адеп-ахлактык сезиминде негизделет. И.Канттын пикиринде, адеп-ахлак-

тык жөнгө салуучулар тышкы, ал тургай дин сыяктуу фундаменталдык негиздерден көз карандысыз болуп эсептелет [4, 7-б.]: адам акыл-эстүү жандык катары жеке эркек ээ жана тигил же бул образда иш алып барууга жөндөмдүү.

Ошону менен бирге, анын адамга болгон көз карашы кыйла пессимистүү. Кант “Об изначально злом в человеческой природе” аттуу эмгегинде Ж.Ж.Руссо-нун адамдын жакшылыгы туурасындагы пикирин бөлүшпөйт, ал мындай деп жазат: “дүйнө жамандыкта жатат, - бул тарых сыяктуу эле эски болгон арыз, ал тургай чыгармачылыктын бардык түрлөрүнүн ичинен эн эски поэзия сыяктуу – дин кызматчыларынын дини” [5, 20-б.]. Ойчул адамдын инсандык башталыштарына талдоо жүргүзүп, адамзаттын табиятындагы жакшынын башталыштарына ой жүгүртөт: “Инсандын башаттары – бул моралдык мыйзамга болгон сый-урматты өзүм билемдиктин жетиштүү мотиви катары кабыл алуу жөндөмдүүлүгү” [5, 29-б.]. И.Канттын адам адамзаттык моралды түзгөн эркин инсан катары баа берүүсү айныксыз болуп саналат.

Адеп-ахлактык баалуулуктар маселесин И.Г. Гердер изилдеп, бардык адамзат тарыхын “адамзатты культивациялоо” катары караган [6, 15-б.]. Ойчулдун пикиринде, “жер бетиндеги жашоонун максаты гумандуулукта турат... Бардыгын тарбиялоо керек: акыл-эстүү жөндөмдүүлүк акыл-эстүү, сезимтал сезимдер – искусство, кыймылдаткыч күчтөр – адамзатты сүйүү болуусу керек” [6, 17-б.]. Бирден-бир негиз салуучу адеп-ахлактык баалуулуктардан болуп саналган гумандуулукка тарбиялоону И.Г. Гердер жашоодогу керемет көрүнүш менен салыштырып, “бардык адамзаттык мекемелер гумандашуу максатын көздөшү керек” [6, 52-б.].

Адамзаттын тарыхынын жүрүшүн, маданияттын өнүгүүсүн, руханий өнүгүүсүн ал адамзаттын аталган жогорку адеп-ахлактык – гуманизм баалуулугунун көз карашында карап, гуманизмде адамдын болмуш дүйнөсүн түзгөн илимдердин, билим берүү менен искусствонун жогорку маани менен мазмун турат деген пикирди айткан.

Демек, социумдун моралдык-адеп-ахлактык мейкиндиги адамдар тарабынан, алардын интеллекти, рефлексиясы, практикалык ишмердүүлүгү тарабынан түзүлөт. Адамдардын адамзаттык иерархиясы алардын моралдуулук, адеп-ахлактуулук деңгээли менен шартталат. Албетте, баалуулук моралдык-этикалык көрүнүштөрдү изилдөөкыйла татаал, анткени алар мисалы “чындык” жана “жалган” сыяктуу гносеологиялык категориялар менен начар айкалышат. Моралдык, адеп-ахлактык баалуулуктар маселесин изилдөөдө себептүүлүк эмес байланыш принцибине таянуу зарыл. Мындай ыкма бизди тигил же бул моралдык-этикалык милдеттерди чечүүдөгү адашуулардан куткарат. Байланыштар принциптерин изилдөөнүн бул

маселеси көптөгөн гуманитардык илимдердин мындан аркы изилдөөлөрүнүн келечектүү талаасы болуп эсептелет.

Азыркы заманбап социумда моралдык-адеп-ахлактык баалуулуктар чындыкты далилдөөнү талап кылбаган айныксыз аксиомалардын мүнөзүнө ээ болуусу керек экендигин белгилеп кетүү абзел.

Адабияттар:

1. Словарь по этике [Текст] / Под ред. А.А. Гусейнова и И.С. Кона. - 6-е изд. - М.: Политиздат, 1989. - 447. - С. 377
2. Козлова О.Н. Социокультурное развитие в режиме с обострением [Текст] / О.Н. Козлова // Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. М.: Прогресс-Традиция, 2003. С. 157-166. - 584 с.
3. Кант И. Метафизика нравов в двух частях [Текст] / И.Кант; [пер. с нем.] // Сочинения в шести томах. [Под общ. ред. В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т.И. Ойзермана]. - М.: Мысль, 1965. Т.4. Ч. 2. - С. 109-439. - 478 с.
4. Кант И. Об изначально злом в человеческой природе Предисловие к изданию 1793 года [Текст] / И.Кант; [пер. с нем.] // Сочинения в шести томах. [Под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т.И. Ойзермана]. - М.: Мысль, 1965. Т.4. Ч. 2. - С. 7-16. - 478 с.
5. Кант И. Об изначально злом в человеческой природе [Текст] / И.Кант; [пер. с нем.] // Сочинения в шести томах. [Под общей ред. В.Ф. Асмуса, А.Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества [Текст] / И.Готфрид Гердер; [пер. с немецк.]. - М.: Наука, 1977. - 703 с.
6. Акматалиев А.Т., Сейдалиева М.К. Роль нравственного воспитания в развитии экологического сознания. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48619593> [Электронный ресурс] // The American scholarly journal Cross-Cultural Studies: Education and Science (CCS&ES) ISSN-2470-1262 is both moderated and refereed. USA. Volume 7, Issue II, June 2022. - С. 82-86. (дата обращения: 25.06.2022).
7. Акматалиев А.Т. Духовный кризис в современном обществе и нравственность. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2022. - №. 1. - С. 172-176.
8. Акматалиев А.Т. Духовность и нравственность в социально-философском аспекте. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2022. №. 3. - С. 213-216